

De Redelijkheid voorbij, een Spinozistische kijk op Kennis en Eco

Joeri Kooimans

Inleiding

In dit essay zal een poging gewaagd worden Spinoza's gedachten over kennis, kennisvermeerdering de vrijheid van gedachten en spreken, religie en de Rede, imaginaire en adequate ideeën, de rationele mens en (hoe deze leiden tot) geluk en democratie te extrapoleren naar een hedendaagse reflectie op diezelfde thema's. In het bijzonder zal worden gekeken hoe Spinoza's ideeën nuttig kunnen zijn voor het adresseren van ont-intellectualisering. Door het essay heen zal er ook een filosofisch gesprek aangegaan worden met de huidige empirische en politieke werkelijkheid, waarbij vooral gekeken zal worden naar populisme, de positie van 'waarheid', feiten en wetenschap en dan in het bijzonder in relatie tot de hedendaagse status en waardering van wetenschappelijke kennis. Hierbij zal het debat omtrent klimaatopwarming als illustratief voorbeeld gelden. Zo zal getracht worden te laten zien wat de oorspronkelijke politiek-maatschappelijke motivaties waren van Spinoza, maar ook wat zijn nalatenschap is, door laatstgenoemde zo goed mogelijk in te zetten voor bovengenoemde reflecties. Om dit te kunnen doen, zal er eerst een weergave volgen van Spinoza's filosofie. In het laatste deel zal gepoogd worden Spinoza's gedachten relevant te maken voor contemporaine problemen met betrekking tot rationeel handelen, in het bijzonder met betrekking tot de moderne status van adequate en inadequate ideeën en hun invloed.

I. Spinoza's Metafysica & Epistemologie

Alvorens we ingaan op Spinoza's theorie ethiek en mensbeeld is het goed stil te staan bij zijn epistemologische noties, om vervolgens te kunnen zien hoe samenhangt zijn politieke filosofie. Hiervoor zullen we ook kort op zijn metafysica in moeten gaan, omdat deze nauw verbonden is met zijn epistemologie. Spinoza wilde met zijn theorie laten zien hoe wij de wereld kunnen leren kennen, hoe wij op grond daarvan kunnen handelen en hoe de mens gelukkig kan worden. Hij wilde in die hoedanigheid aantonen dat de mens en de wereld een onlosmakelijk geheel vormen en hoe de mens zowel gedetermineerd is door de wereld, maar ook hoe de mens daarin zijn eigen lot in handen kan nemen.¹ In die hoedanigheid probeerde Spinoza te laten zien hoe de natuur werkt, waaruit deze bestaat, hoe deze valt te kennen en wat de plaats van de mens daarin is. Dit trachtte hij systematisch uiteen te zetten op geometrische wijze, door te vertrekken vanuit axioma's en definities en wiskundige vormen van bewijs te leveren.²

I.1 Natuur, of: God

Binnen Spinoza's natuurfilosofie bestaat er een enkele substantie: Natuur, of God. Andere substanties die we binnen deze Natuur vinden zijn zijnsmodi van de ene Substantie en vallen te kennen onder twee verschillende attributen. Volgens Spinoza kan God of Natuur, als ene substantie onder twee attributen worden begrepen, dan weer onder het attribuut denken en dan weer onder het attribuut uitgebreidheid. Het eerste betreft het systeem van ideeën, het tweede dat van fysieke objecten.³ Ieder individueel ding is een zijnsmodus van de ene substantie en afhankelijk van God voor diens staan.⁴ Omdat de menselijke geest onderdeel uitmaakt van de ene substantie, is denken een attribuut daarvan. De volgorde en verbinding van ideeën is tevens hetzelfde als de volgorde en verbinding van oorzaken. Op deze manier zien we hoe ideeën onderdeel uitmaken van de natuur en daar tevens door gedetermineerd worden.⁵ Zoals de geest op deze manier verbonden is met zichzelf,

---

¹ Scruton, 2002, p. 24

² Spinoza, 1998, p. 33

³ Ibid, pp. 48

⁴ Ibid, pp. 42-3

⁵ Scruton, 2002, pp. 74-5

is deze ook verbonden met het lichaam en vormen een eenheid. Deze verbondenheid bestaat ook in het gegeven dat het lichaam het object is van de geest. Volgens dezelfde redenering moet de idee van de geest ook verbonden zijn met diens eigen object, dat wil zeggen met de geest zelf. En dit is precies waar we zien hoe ze onderdeel uitmaken van een en dezelfde Natuur: en wat zich kan laten beschouwen onder het attribuut van denken enerzijds, of onder het attribuut van uitgebreidheid anderzijds. Het idee van de geest en de geest zelf worden beiden beschouwd onder hetzelfde attribuut: denken.

Er is zo onderzoek mogelijk naar de fysieke wereld, en die van de geest, daar ze onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Vanuit zelf-evidente premissen kan via deductieve argumenten een beschrijving gegeven worden van de wereld, waarbinnen alle afhankelijkheidsrelaties kunnen worden ontdekt, bestaande uit causale ketens. Deze causale ketens gehoorzamen een logisch paradigma, dus iedere verklaring is dan al een vorm van bewijs.⁶ Op deze manier is er geen kloof tussen de wereld en onze adequate opvattingen daarvan.⁷ Omdat ideeën en fysieke objecten modificaties zijn van een enkele substantie, kan deze op het ene moment als geest, dan weer als uitgebreidheid worden voorgesteld.⁸ Omdat lichaam en geest een zijn, corresponderen relaties tussen de ideeën met relaties in de realiteit. Kennis nemen van oorzaak-gevolgrelaties in de fysieke werkelijkheid laat ons zo zien hoe deze relaties in de geest evenzo optreden. Binnen ideeën is er sprake van een rationele afhankelijkheid, zoals bij wiskundige redeneringen.⁹ Dit is hoe de menselijke geest zichzelf begrijpt en van waaruit wij de plaats van de mens in de Natuur kunnen gaan bevatten.¹⁰

I.II Adequate en inadequate ideeën: Spinoza's kennishiërarchie en intellectuele liefde

Spinoza schetst een hiërarchie van drie verschillende niveaus van kennis. Wanneer het gaat om de singuliere dingen die weergegeven worden aan de hand van onze zintuigen, zodanig dat ze ons verward en verminkt voorkomen, zonder dat het intellect medieert, noemt hij kennis van willekeurige ervaringen. Deze eerste vorm van kennis komt ons toe via dingen die we horen, lezen, of herinneren en ideeën over vormen. Dit leidt ertoe dat we ons voorstellingen gaan maken, ons dingen inbeelden. Spinoza noemt dit de eerste vorm van kennis; die van opinie of verbeelding.¹¹ Deze ideeën vormen zich niet via een intrinsieke logische orde, maar zijn het resultaat van lichamelijke processen. Imaginaire ideeën zijn zo onlogische reflecties van processen die we niet adequaat bevatten.¹²

De tweede vorm van kennis betreft de algemene noties die we hebben en de adequate ideeën van de eigenschappen van dingen. Het gaat hier om algemene noties die we bereiken door middel van het gebruik van de Rede. Het betreft hier een wetenschappelijke vorm van redeneren. Omdat het hier gaat om algemene noties waarbij iedereen kan bijdragen aan de totstandkoming daarvan en door hun algemene aard, levert dit een natuurwetenschap op die zich publiekelijk toegankelijk en communiceerbaar laat maken. Dit maakt filosofische communicatie ook mogelijk voor Spinoza.¹³

De derde soort noemt Spinoza intuïtieve kennis. Deze kennis vloeit voort vanuit een adequaat idee van de formele essentie van bepaalde attributen van God, en daaraan gerelateerd de adequate

---

⁶ Scruton, 2002, p. 51

⁷ Ibid, p. 68

⁸ Ibid, pp. 48-9

⁹ Spinoza, 1998, p. 39

¹⁰ Ibid, p. 133 & vgl. Scruton, 2002, pp. 58-9 & 69

¹¹ Ibid, p. 141 & vgl. Schuyt, 2017, p. 103

¹² Scruton, 2002, p. 69

¹³ Ibid, pp. 69-70

kennis van de essentie van dingen.¹⁴ We moeten ons hier een singuliere mentale act voorstellen waarbij iemand op een omvattende manier grip krijgt op de betekenis en waarheid van een propositie die direct verbonden is met bewijs vanuit zelfevidente premissen. Dit is Spinoza's ideaal van rationele kennis. Kennisbevordering bestaat zo in de gestage vervanging van verwarde ideeën met adequate ideeën, totdat we een maximaal begrip hebben bereikt.¹⁵

We scheppen volgens Spinoza genoeg in deze vorm van kennis, doordat ieder nieuw inzicht vreugde oplevert en een verlangen naar nog meer kennis. Daarbij gaat onze kennis van onszelf samen met onze kennis van God. Deze vreugde gelegen in intellectuele liefde bestaat uit een progressieve groei naar perfectie.¹⁶ Hoe meer de geest via deze tweede en derde vorm van kennis dingen begrijpt, hoe minder het onder invloed is van kwade affecten.¹⁷

I.III De relatie tussen de wil en het intellect

Spinoza stelt dat er in de geest geen absolute of vrije wil bestaat; wat de geest wil, daarentegen, is gedetermineerd door oorzaken, en iedere oorzaak heeft weer een andere oorzaak, *ad infinitum*. Iedere denkvorm, of modus van denken is daarom niet voortgekomen uit een vrije handeling, maar evenzo gedetermineerd als oorzaken in de rest van de Natuur. Er zijn daarom in de geest ook geen aparte faculteiten te vinden zoals begrijpen, verlangen of liefhebben. Het enige wat de geest doet is bevestigen of ontkennen, losstaand van bovenstaande faculteiten die Spinoza metafysische ficties noemt. De geest bevestigt ofwel iets als waar, of ontkent iets als onwaar. Spinoza vraagt zich vervolgens af of en in hoeverre wilsacten, onderdeel uitmakend van de wil, onderscheiden zijn van de ideeën van dingen.¹⁸

Ideeën zijn voor Spinoza concepten van de geest. Om een wilsact, affirmatie of negatie te laten plaatshebben als daar een idee bij betrokken is. Bevestiging betreft dus altijd een concept, of idee. Een bevestiging is altijd singulier, en betreft een evenzo singuliere wilsact. Iedere bevestiging, of ontkenning gaat dus gepaard met een singuliere wilsact. Wilsacten en ideeën zijn in deze zin altijd een, dus de wil en het intellect vormen zo een eenheid.¹⁹

I.IV Ware en onware kennis

Spinoza gaat vervolgens in op zekere kennis, en de afwezigheid daarvan, of fouten. Fouten bestaan in zijn optiek alleen als de afwezigheid van kennis door de manier waarop sommige ideeën verminkt en verward zijn.²⁰ Ze ontstaan verder wanneer we falen een geheel systeem van ideeën te bevatten, en de afhankelijkheidsrelaties die zich daartussen bevinden. Het resultaat is dat we met verwarde of gedeeltelijke opvattingen opgescheept zitten.²¹ Kennis in absolute zin is daarom zo van belang. Een onjuist idee leidt niet tot zekerheid. Wanneer we zeggen dat iemand zich berust in verkeerde ideeën, en daar niet aan twijfelt, zeggen we echter niet dat hij zekerheid heeft bereikt, maar alleen dat hij niet twijfelt, of dat hij zich berust in een verkeerd idee omdat hij niet zijn in- en verbeeldingen loslaat.²² Zekerheid is iets positiefs en niet gelegen in de afwezigheid van twijfel. De afwezigheid van zekerheid impliceert echter evenwel onwaarheid.²³

Om beter zicht te krijgen op wat waar en onwaar is, legt Spinoza uit dat we een onderscheid

---

¹⁴ Spinoza, 1998 p. 141

¹⁵ Scruton, 2002, pp. 70-1

¹⁶ Ibid, p. 259 & vgl. Scruton, 2002, p. 91

¹⁷ Ibid, p. 261

¹⁸ Spinoza, 1998, p. 146

¹⁹ Ibid, p. 147

²⁰ Scruton, 2002, pp. 68-9

²¹ Ibid, p.67

²² Ibid

²³ Spinoza, 1998, p. 148

moeten maken tussen een idee, of concept van de geest, en van afbeeldingen die wij ons voorstellen. Tevens is er een onderscheid tussen ideeën en de woorden waarmee wij dingen aanduiden. Dit is belangrijk, omdat ideeën, afbeeldingen en woorden vaak met elkaar worden verward.²⁴ Verwarring is alleen op te heffen wanneer we hier adequate ideeën voor in de plaats weten te stellen; pas dan hebben we de garantie dat dingen worden weergegeven zoals ze daadwerkelijk zijn, pas dan bevatten we de waarheid. Het onderscheid is verder dat foutieve ideeën vaag zijn, en adequate ideeën transparant.²⁵

I.V Kennis, sociaal leven en vrijheid

De intellectuele liefde voor God leert ons ook waar ons geluk en grootste vrijheid in is gelegen. Deze doctrine leert onszelf te verhouden tot fortuinlijkheden, of het tegendeel daarvan, of die nu in onze macht liggen of niet. We moeten zo leren te anticiperen op zowel goede als slechte dingen, en dat op kalme wijze. Dit kan door de noodzakelijkheid der dingen in te zien. Deze doctrine levert zo een belangrijke bijdrage aan het sociale leven, aldus Spinoza. Het leert ons namelijk mensen niet onder te waarderen, te beledigen, boos of jaloers te zijn, maar tevreden te zijn, behulpzaam, compassievol en redelijk. Het leert burgers tevens hoe ze geleid en geregeerd moeten worden, zodat ze in vrijheid die dingen kunnen doen waar ze het beste in zijn.²⁶

II. Spinoza's ethiek en politieke filosofie

In dit hoofdstuk zullen we Spinoza's ethische en politieke ideeën uiteenzetten. Spinoza's metafysica en epistemologie hebben belangrijke implicaties voor zijn morele filosofie. Hij beziet de wereld vanuit de positie van een pure, onverschillige denker, omdat het menselijk individu niets meer is dan een zijnsmodus van God, beheerst door wetten die algemeen geldig zijn. Binnen deze objectieve, onzelfzuchtige levensbeschouwing is zijn morele filosofie gelegen. Alleen wanneer we de dingen beschouwen vanuit het absolute gezichtspunt van God zullen we (intellectuele) vrijheid bereiken.²⁷

II.I Verlangens en de verhouding tot korte- en lange termijn belangen

Volgens Spinoza is het niet alleen intellectuele liefde, een gebrek daaraan of kennis dat maatgevend is voor het menselijke gedrag. Mensen worden primair gedreven door hun verlangens. Verlangen maakt zelfs de essentie van de mens uit. We moeten een verlangen hier vooral begrijpen als een streven om voort te blijven bestaan; het streven naar zelfbehoud. Dit noemt Spinoza ook *conatus*. Hoe meer *conatus* iets heeft, hoe meer het zelfafhankelijk is en op zichzelf.²⁸ Verlangens kunnen voortkomen uit ware kennis over het goede en het slechte en betrekking hebben op de toekomst, maar kunnen gemakkelijk worden overtroffen door een verlangen gericht op korte termijn belangen, vooral wanneer het snel plezier oplevert, in het heden. Het verlangen naar iets dat binnen handbereik ligt is daarom sterker dan een verlangen dat zich verder uitstrekt naar de toekomst. Dit is de reden dat mensen meer worden geleid door opinies dan door de ware rede en waarom de ware kennis van goed en kwaad verstoord kan worden door lustgevoelens van velerlei aard.²⁹ Verlangens, of passies – die soms niets meer zijn dan het resultaat van verwarde opinies – kunnen ons verleiden het slechte te doen, maar door ons te laten leiden door adequate ideeën zal het conflict tussen onze rede en passies eindigen.³⁰

---

²⁴ Ibid

²⁵ Scruton, 2002, p. 67

²⁶ Spinoza, 1998, p. 152

²⁷ Scruton, 2002, p. 76

²⁸ Ibid, p. 64

²⁹ Spinoza, 2002, p. 208

³⁰ Scruton, 2002, p. 77

Het is daarom nodig om inzicht te verkrijgen in de reikwijdte van onze macht om te kunnen achterhalen wat de rede vermag in het matigen van de affecten.³¹ Spinoza maakt daarom onderscheid tussen 'actieve' en 'passieve' toestanden van de geest. Wanneer de geest adequate ideeën heeft, is het actief en handelt het, wanneer het passief is, ondergaat het dingen en neemt diens macht af. In het laatstgenoemde geval zijn we de speelbal van externe factoren en slachtoffers van processen die we niet onder controle hebben. We moeten daarom via adequate ideeën ons lot als het ware in eigen handen nemen en de transitie maken naar een actievare toestand. Het is hier belangrijk in te zien dat ook weer de groei van zelfkennis belangrijk is en we zicht krijgen op datgene wat ons determineert. Handelingen van de geest volgen zo uit adequate ideeën, passies uit inadequate ideeën. De geest is dan actief voor zover hij zelfbepalend is. Dit hangt dus samen met macht, want hoe meer adequate ideeën iemand heeft, hoe vrijer diegene is.³²

Het ligt dus volgens Spinoza in onze natuur om voortdurend onze macht te vermeerderen, hetgeen de bron is van plezier en dat we dit plezier ook bereiken bij de verbetering van het intellect door het verkrijgen van adequate ideeën.³³ Door de vermeerdering van (zelf)kennis brengen we onze eigen emotionele toestand aan het licht en kunnen we die vervolgens leren beheersen. We moeten ons daarbij bewust zijn niet alleen van onze verlangens, maar ook waar deze door worden veroorzaakt. En hoe meer we de oorzakelijke noodzaak van dingen inzien, hoe meer we onze macht daarover kunnen vergroten. We emanciperen onszelf zo via kennis, naar vrijheid.³⁴

II.II De rol van de Rede

De rede verlangt geen dingen die tegengesteld zijn aan de Natuur, ze vereist dat iedereen eigenliefde aan de dag legt, diens eigenbelang nastreeft en datgene wat nuttig is. Het goede leven wordt dan geconstitueerd door het nastreven van wat goed is voor de menselijke natuur.³⁵ Deugd is dan niets anders als handelen volgens de wetten van iemands eigen natuur voor zover iemand in staat is iets te begrijpen, conform de bevordering van diens *conatus*.³⁶

Het sociale karakter van Spinoza's opvatting van de rede blijkt wanneer hij stelt dat we dienen te beseffen dat we dingen van buitenaf nodig hebben voor ons zelfbehoud, en dus anderen, en dat ons intellect minder perfect zou zijn als de geest alleen op zichzelf bestond en niets buiten zichzelf zou begrijpen. Bovendien is niets nuttiger voor een mens dan een ander mens. Wat het meeste helpt voor een mens zijn zelfbehoud is dat iedereen overeenstemt in alles, zodat alle lichamen en geesten als het ware een geest en een lichaam vormen, dat iedereen gezamenlijk streeft naar collectief zelfbehoud, en dat iedereen het algemeen belang moet nastreven. Hieruit volgt dat mensen geleid door de rede niets anders voor zichzelf willen wat ze niet ook voor anderen willen. Dit maakt ze rechtvaardig, eerlijk en eerbiedwaardig.³⁷

Voor Spinoza hangt dit streven ook samen met deugd. Hoe meer iemand namelijk diens eigenbelang nastreeft, hoe meer hij begiftigd is met deugd. Verder kan gezegd worden dat een mens deugdzaam handelt wanneer hij begrijpt, dus handelt vanuit adequate ideeën. Hij handelt niet zelf wanneer hij gedetermineerd wordt door inadequate ideeën, integendeel, dan wordt hij gestuurd en in het handelen geleid.³⁸

Gestuurd worden door de rede is voor Spinoza van belang, want voor zover mensen de rede maatgevend laten zijn, zullen ze op natuurlijke wijze met elkaar overeenstemmen. Wanneer mensen

---

³¹ Ibid

³² Scruton, 2002, pp. 78-80

³³ Ibid, p. 81

³⁴ Ibid, pp. 86 & 89

³⁵ Scruton, 2002, p. 78

³⁶ Ibid, p. 80

³⁷ Spinoza, 2002, pp. 209-10

³⁸ Ibid, pp. 210-1

worden verscheurd door affecten in de vorm van passies, kunnen ze van nature verschillen en ontstaat er onenigheid. Als ze conform de rede leven, kunnen we zeggen dat ze handelen. Het meeste nuttige voor de Natuur is derhalve een mens die zich laat leiden door de rede. Dit komt omdat wanneer mensen hun eigenbelang nastreven, ze ook het meest nuttig voor elkaar zijn. Voor Spinoza impliceert dit geen egoïsme. Immers, verderop stelt hij dat de ervaring leert dat anderen helpen ertoe leidt dat ze ook sneller dat zullen verkrijgen wat ze zelf nodig hebben, en dat alleen door middel van samenwerking collectieve dreigingen het hoofd meer kunnen worden geboden.³⁹ Wanneer men streeft volgens de rede anderen te leiden, handelt niet uit impuls, maar vriendelijk, genereus en met geestelijke standvastigheid. Dit noemt Spinoza moraliteit.⁴⁰ Hier zien we – in tegenstelling tot hoe daar tegenwoordig wellicht vaak over gedacht wordt - hoe eigenbelang en solidariteit voor Spinoza hand in hand gaan, zonder dat deze als tegengestelden worden gezien.⁴¹

III Spinoza over de Staat en Democratie

De *Ethica* beschrijft zoals we zagen de vrije mens die door (zelf)kennisvermeerdering en beheersing van de passies tot zelfbegrip en begrip van de wereld is gekomen. Het volk, echter, leeft niet in vrijheid, omdat men geleid wordt door de verbeelding en in onwetendheid verkeerd over de zegeningen die kennis ons oplevert. We zullen zien welke oplossing Spinoza hiervoor heeft en hoe volgens hem vrije mensen zich moeten verenigen en zo hun macht kunnen vermeerderen via de noodzakelijke vastlegging van regels om in harmonie te leven waarin het algemeen belang gehandhaafd wordt. Voor Spinoza is dit een wetenschappelijke kwestie die om een wetenschappelijk antwoord vraagt.⁴²

III.1 De noodzaak van een Staat

Spinoza gelooft dus niet dat we vanzelfsprekend tot een harmonieuze samenleving zullen komen. Hiervoor is vereist dat mensen hun natuurlijke recht opgeven om het vertrouwen te scheppen dat men elkaar niet zal schaden. De noodzaak hiervan is gelegen in het gegeven dat een affect alleen kan worden beperkt door een sterker affect, in die hoedanigheid zullen anderen zich ervan weerhouden anderen schade te berokkenen uit angst en om leed voor zichzelf te vermijden. Dit is de wet op basis waarvan een maatschappij kan worden gehandhaafd. In die zin zijn dreigingen nodig om affecten te beteugelen, waardoor de invloed van de rede niet verrekend genoeg is; deze kan affecten niet verhinderen. Een maatschappij die zo geleid wordt, door wetten en de macht die het heeft om deze te handhaven waardoor burgers kunnen worden beschermd, noemt Spinoza een Staat.⁴³

Deze opvatting van de staat hangt nauw samen met hoe Spinoza over macht denkt. Volgens hem groeit macht met de invloed die een lichaam kan hebben op zichzelf en op andere lichamen, en neemt deze af in de mate dat het zelf beïnvloed wordt door externe factoren, lichamen buiten hemzelf.⁴⁴

Voorafgaand aan de staat is er de natuurstaat. De Natuur heeft het soevereine recht alles te doen wat zij wil, haar rechten gaan daarom gelijk op met haar macht. Omdat de Natuur bestaat uit individuele dingen, heeft ieder daarvan tevens het soevereine recht te doen wat hij wil. Thans heeft ieder individu het soevereine recht diens zelfbehoud na te streven. Wanneer men in deze toestand nog niet geleid wordt door de rede, is men speelbal van de begeertes. De hoeveelheid macht die

---

³⁹ Ibid, p. 216-8

⁴⁰ Ibid, pp. 218-9

⁴¹ Schuyt, 2017, p. 16

⁴² Scruton, 2002, p. 95

⁴³ Spinoza, 2002, p. 220

⁴⁴ Ibid, p. 221

iemand heeft bepaald dan hoever diegene zal slagen in het najagen van diens begeerten.

Het is een universele wet met betrekking tot de menselijke aard dat iedereen het goede nastreeft in de hoop nog meer goeds te verkrijgen en het omgekeerde vermijdt. De geldigheid van een overeenkomst moet daarom bepaald worden door het nut dat het oplevert. De grootste bedreigingen voor het volgen van de rede zijn hebzucht, ambitie, jaloezie en woede.⁴⁵

Wanneer een gemeenschap wordt gevormd door middel van een contract waarbij men overeenkomt rechten af te staan aan de staat, en daarbij ook macht over te dragen aan de gemeenschap, hetgeen daarna het recht heeft over alles, is er sprake van een democratie. Dit definieert Spinoza als een verenigd lichaam dat in samenwerking een soeverein recht heeft over alles voor zover de macht hierover strekt.⁴⁶ Volgens Spinoza is er in een democratie maar een klein risico dat een overheid zich onredelijk zal gedragen, omdat het welhaast onmogelijk is dat de meerderheid zou instemmen met iets dat dwaas is.⁴⁷

Er is pas daadwerkelijk sprake van een democratische staat wanneer het welzijn van alle mensen leidend is, en niet die van de heerser.⁴⁸ Wanneer wetten gebaseerd zijn op het algemeen belang en gebaseerd op de vrije rede, leven mensen bijgevolg in de grootst mogelijke vrijheid, dat wil zeggen: zal in staat zijn een leven te leiden zoals dat hem het beste lijkt conform de rede.⁴⁹

Het is daarom de taak van de staat om vrijheid van denken en opinievorming te waarborgen, omdat pas dan de rede invloed zal krijgen op de democratische staat en dus de rede zich vrij laten ontwikkelen en cultiveren.⁵⁰

Nu lijkt Spinoza wel preferenties te hebben met betrekking tot de vorm waarin dit gegoten dient te worden. Hij prefereert immers in kalmte uitgesproken, weldoorwrochte waarheden. Het agiteren van de menigte door gebruik te maken van retoriek – hetgeen een beroep doet op de verbeelding, maar niet op het intellect – is voor hem een bedreiging voor een rechtsstaat. De staat moet daarom alleen vrijheid van meningsuiting toestaan voor zover het een noodzakelijke consequentie is van de vrijheid van gedachten, maar niet wanneer het de legitieme eisen van wet en overheid ondermijnt.⁵¹

IV Een Spinozistische diagnose van moderne problemen

In dit hoofdstuk zal een diagnose worden gegeven vanuit Spinoza's filosofie in de poging te achterhalen hoe inadequate ideeën ontstaan, maar ook worden versterkt door populisme. Via een illustratief argument zal worden bekeken hoe dit vooral adequaat handelen naar het klimaatprobleem in de weg staat.

IV.1 De wildgroei aan contemporaine imaginaire en inadequate ideeën

“There is nothing which can better deserve your patronage than the promotion of Science and Literature. Knowledge is in every country the surest basis of public happiness. In one which the measures of Government receive their impression so immediately from the sense of the Community as in ours it is proportionably essential.”⁵²

Nu zou enerzijds gesteld kunnen worden dat ons tijdperk meer wordt geleid door wetenschappelijke

---

⁴⁵ Ibid, p. 529 & vgl. Scruton, 2002, p. 91

⁴⁶ Ibid, p. 530

⁴⁷ Ibid

⁴⁸ Ibid, p. 531

⁴⁹ Ibid, p. 531

⁵⁰ Scruton, 2002, pp. 100-1

⁵¹ Ibid, p. 101

⁵² George Washington, geciteerd in Otto, 2016, p. 43

noties dan Spinoza's tijd. Toch zien we tegelijkertijd meer bijgeloof en anti-wetenschappelijke sentimenten dan Spinoza in deze tijd zou verwachten.⁵³ Maar hoe komt het dan dat inadequate ideeën nu dus steeds meer de boventoon lijken te voeren? Hoe komt het dat in de tijd van Washington er nog een – welhaast Spinozistisch – vurig pleidooi werd gevoerd voor de bevordering van wetenschap en literatuur in Amerika, we nu ineens een geheel andere trend zien? Een deel van de verklaring zou gelegen kunnen zijn in de toenemende invloed van het populisme wat te definiëren valt als een grote en groeiende afkeer tegen bijna alles wat elitair voorkomt⁵⁴, ook intellectueel gezien. We zien daarom de ondergang van het gezag van deskundigheid. Hier staat tegenover dat populistische verspreiders van feitenvrije beweringen via de media van enorme invloed zijn op de publieke opinie.⁵⁵ In die hoedanigheid worden de opvattingen van deskundigen en wetenschappelijk advies steeds vaker (selectief) in de wind geslagen. Het lijkt erop alsof de scheidende lijn tussen meningen en objectief, wetenschappelijk vastgestelde feiten aan het vervagen is, nu wetenschap niet meer wordt gezien als een neutraal, objectief standpunt, maar als maar een perspectief, die zelfs wantrouwt zou kunnen worden.⁵⁶ Onderscheid maken voor burgers tussen adequate en inadequate ideeën wordt verder bemoeilijkt door het feit dat de media in hun poging meerdere kanten van een verhaal te laten zien zich niet laten leiden door objectieve feiten en welke kant van het verhaal het meeste ondersteund wordt door (wetenschappelijk) bewijs.⁵⁷ Aan beide kanten wordt gelijk gewicht toegekend, wat een Spinozistische kennishierarchie in de weg staat. Vooral met betrekking tot klimaatopwarming is dat problematisch, omdat zo de wetenschappelijke consensus die gevormd wordt door 97% van de klimaatwetenschappers⁵⁸ een evenzo groot platform krijgt aangereikt door de media als de klimaatontkenners. We zouden zo kunnen zeggen dat er door de media aan het verspreiden van inadequate ideeën evenzoveel aandacht wordt geschonken als aan de verspreiding van adequate ideeën.⁵⁹ Daar komt nog bij dat het narratief waar het meeste bewijs te vinden valt ook nog eens actief wordt bestreden.⁶⁰ Een voorbeeld hiervan zien we in het huidige obscurantisme zoals in de Verenigde Staten. We zien daar een groeiende anti-intellectualistische trend die de tweede, maar ook derde vorm van kennis ondermijnt.⁶¹ De vrijheid voor het inrichten van een wetenschappelijke praxis lijkt hiermee onder druk te staan.⁶² Dit zien we concreet terug bij politici die willens en wetens door de wetenschap vastgestelde feiten ontkennen, en degenen die deze wel uitdragen de mond trachten te snoeren.⁶³ De wetenschappelijke samenwerking die voor Spinoza noodzakelijk is voor het vormen van algemene noties staat zo onder druk. Bovendien wil de staatsmacht volgens Spinoza teveel wanneer zij *“het vrije denken in geloof, wetenschap, en kunst*

---

⁵³ Scruton, 2002, p. 113

⁵⁴ Afgezien wellicht van de verheerlijking van ‘self made men’, beroemdheden en de ultrarijken.

⁵⁵ Zo schrijft Rosanne Hertzberger hierover in <https://www.vn.nl/rosanne-hertzberger-zelf-koken-is-niet-duurzaam/>

⁵⁶ Otto, 2016, p. 10

⁵⁷ Ibid, pp.21-3 & vgl. pp. 232-3

⁵⁸ <https://www.theguardian.com/environment/climate-consensus-97-per-cent/2016/apr/13/its-settled-90100-of-climate-experts-agree-on-human-caused-global-warming>

⁵⁹ Vgl., Otto, 2016, pp. 12, waar we lezen dat de media bar weinig aandacht besteedt aan de wetenschap achter klimaatopwarming.

⁶⁰ Zo lezen we in *The War On Science* van Shawn Otto (2016) hoe de Bush-regering in de VS en Harper-regering in Canada wetenschappers het zwijgen oplegde, subsidies voor onderzoeksprogramma's introkken, sommige onderzoeksinstituten lieten sluiten en wetenschappers verboden te praten met de pers (vgl. pp. 24-31).

⁶¹ https://blogs.scientificamerican.com/guest-blog/the-war-on-facts-is-a-war-on-democracy/?WT.mc_id=SA_DD_20170126

⁶² <https://www.theguardian.com/environment/climate-consensus-97-per-cent/2016/jul/01/the-war-on-science-with-change-how-you-see-the-world>

⁶³ Otto, 2016, p. 3

onderdrukt.⁶⁴ Louter die feiten die populisten wel uitkomen omarmen ze.⁶⁵ Op deze wijze worden adequate ideeën stelstelmatig ondermijnd door inadequate ideeën en mensen laten zich niet meer zozeer leiden door inzichten tot stand gekomen door gebruik te maken van rationaliteit en wetenschappelijke inzichten, maar vooral door de eerste vorm van kennis: door alles wat binnenkomt via (sociale) media, opinies en retorisch overgedragen inadequate ideeën, door in te laten spelen op hun emoties. Een van de doelen hierbij is het doelbewust wantrouwen wekken ten aanzien van wetenschappers, door ook naar gevallen te verwijzen waarbij ze terecht in het verdachtenbankje gezeten hebben. We hebben met Spinoza gezien hoe funest een gebrek aan onderling vertrouwen is voor het inrichten van een redelijke staat. Bovendien is niet zozeer meer een verlangen naar kennisvermeerdering en een intellectuele liefde, maar veeleer van een emotioneel gedreven bevestigingsbias, doordat mensen vastzitten in hun eigen filterbubbel op genoemde media. Omdat dit ons afschermt van het zien van bepaalde aspecten van de wereld, levert dit, zouden we met Spinoza kunnen zeggen, slechts partiële kennis op, met verwarde, en verminkte ideeën als gevolg.⁶⁶ Via onder meer het internet krijgen vertegenwoordigers van de anti-wetenschappelijke beweging zoals klimaatontkenners vrij spel en bereiken zij mensen ongehinderd en onweersproken via genoemde media.⁶⁷ En gezien de hoeveelheid informatie waarmee we ons weten geconfronteerd is het wellicht lastig geworden voortdurende affirmaties en negaties te maken via de intellectuele wil die Spinoza beschrijft.⁶⁸

IV.II Populisme en inadequate ideeën

“And say, finally, whether peace is best preserved by giving energy to the government, or information to the people. This last is the most certain, and the most legitimate engine of government. Educate and inform the whole mass of the people. Enable them to see that it is their interest to preserve peace and order, and they will preserve them.”⁶⁹

We hebben gezien hoe belangrijk Spinoza het vindt dat de rede en de waarheid maatgevend zijn binnen de staat. Populisten die vanuit hun ambitie, hebzucht en jaloezie in strijd met de rede handelen maken gebruik van stemmingmakerij en liegen, spelen in op onderbuikgevoelens en creëren politieke woede en angst. Dit is precies waarom Spinoza zo streed tegen bijgeloof, wat volgens hem voortkomt uit angst, waardoor het volk inadequate en imaginaire ideeën krijgt.⁷⁰ Middels de controle die populistten weten uit te oefenen op de media, kunnen ze effectief inspelen op de verbeelding van mensen door het scheppen van imaginaire ideeën en deze zodoende te verspreiden.⁷¹ Wanneer dergelijke politici aan de macht komen, wordt de staat niet meer geleid door de rede. Tevens zien we ook hoe vooral in het kabinet van Donald J. Trump mensen plaatsnemen op

---

⁶⁴ Schuyt, 2017, p. 126

⁶⁵ Zoals bijvoorbeeld inzichten uit *The Rational Choice Theory*, waarmee mensen zich op de borst kunnen kloppen zodra ze economisch geslaagd voor maximale utiliteit zijn gegaan en mensen die dat niet is gelukt daar individueel verantwoordelijk voor kunnen houden en stigmatiseren, of wanneer onderzoek gesponsord door Shell vraagtekens zet bij klimaatopwarming.

⁶⁶ <https://www.technologyreview.com/s/522111/how-to-burst-the-filter-bubble-that-protects-us-from-opposing-views/>

⁶⁷ https://www.buzzfeed.com/stephaniemlee/inside-the-internets-war-on-science?utm_term=.fyvD82Ln6#.ixDbP8ZD5

⁶⁸ Vgl. Otto, 2016, p. 8

⁶⁹ Thomas Jefferson geciteerd in Otto, 2016, p. 53

⁷⁰ Schuyt, 2017, p. 108

⁷¹ <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/18/donald-trump-media-manipulation-tactics>

ministerposten die onvoldoende geschikt zijn daarvoor en louter op financieel gewin uit zijn.⁷² Zo kan er gevreesd worden voor een autocratische kleptocratie in de Verenigde Staten waarbij een zeer kleine groep welvarende, invloedrijke mensen buitenproportioneel en ondemocratische macht hebben.⁷³ De macht van geld reikt op deze wijze te ver.⁷⁴ Het gevaar is dan dat niet langer het algemene welzijn van het volk de leidraad vormt voor het inrichten van een staat, maar in dit geval rijke Republikeinen, gesponsord door de fossiele brandstoffenindustrie. Dit heeft tevens als gevolg dat klimaatwetenschappers onder druk worden gezet door rijke lobbygroepen en zo het klimaatprobleem niet de noodzakelijke aandacht krijgt. We zien verder dat vooral de invloed van de rede en rationaliteit worden ingeperkt in de Verenigde Staten door de actieve censuur ten aanzien van kritische journalisten en wetenschappers. De weg van de invloed die waarheid, rede en rationaliteit zouden kunnen sorteren op de politiek wordt op deze manier de pas afgesneden. Dit terwijl wetenschappelijke ontwikkeling en een florierende democratie elkaar potentieel versterken.⁷⁵ Immers, bewijs vanuit wetenschap kan een objectieve basis vormen voor publiek beleid dat het algemene welzijn bevordert. Hierin zien we het gelijk van Spinoza beklonken dat het vrij volgen van de rede bevorderlijk is voor een stabiele democratische samenleving en dat het inrichten van de staat een wetenschappelijke kwestie is die om een wetenschappelijk antwoord vraagt. Immers, wanneer het gaat om kwesties als genetische modificatie, bio-technologie en klimaatopwarming, zouden wetenschappelijke inzichten leidend moeten zijn voor politiek beleid⁷⁶, omdat ze allemaal van invloed zijn op het collectieve welzijn, alsmede onze *conatus*.

Hier staat nu nog tegenover dat we ons teveel laten leiden door onze emoties, die populisten effectief weten te beïnvloeden. Spinoza laat zien dat wanneer wij ons laten leiden door onze passies, we passiever zijn en zaken van buitenaf, dus ook mensen, gemakkelijker ons kunnen manipuleren.⁷⁷ In dit geval worden mensen geleid door hun verbeelding en zijn zich zo niet bewust van de zegeningen die we kunnen bereiken via kennis.⁷⁸ Het is daarom van belang dat burgers goed geïnformeerde meningen hier tegenover kunnen stellen, zodat zij tegen bovenstaande beschreven soort gevestigde belangen kunnen strijden.⁷⁹ We zouden daarom kunnen vaststellen dat de opdracht van nu is ons te emanciperen van populistten, door hen niet langer via inadequate ideeën in te laten spelen op onze verbeelding, maar door ons lot meer in eigen handen te nemen, via het verkrijgen van adequate ideeën.

V Spinozistische oplossingen?

“Daar het verstand het beste deel van ons uitmaakt, is het zeker dat als wij waarlijk ons nut willen zoeken, wij bovenal moeten trachten zoveel als maar mogelijk is het verstand te vervolmaken; want in de vervolmaking daarvan moet ons hoogste goed bestaan.”⁸⁰

We hebben hierboven enkele contemporaine uitdagingen gezien die bepaalde Spinozistische idealen relevant maken. Van welke principes van Spinoza kunnen we vandaag de dag nog wat leren?

V.I Kennis en populisme

Volgens Spinoza is de vrijheid tot filosoferen bevorderlijk voor de vroomheid en vrede in de staat.

---

⁷² https://www.nytimes.com/2017/01/19/business/donald-trump-billionaires-cabinet-nominees.html?_r=0

⁷³ Zie: <https://medium.com/@yonatanzunger/trial-balloon-for-a-coup-e024990891d5#ev3tchhpc>

⁷⁴ Vgl. Schuyt, 2017, p. 130

⁷⁵ Otto, pp. 52-3

⁷⁶ Vgl. Ibid, p. 9, 25, 31, 36 & 39

⁷⁷ Vgl. Scruton, pp. 83-4

⁷⁸ Ibid, p. 95

⁷⁹ Otto, 2016, p. 53

⁸⁰ Spinoza geciteerd in Schuyt, 2017, p. 116

Spinoza stond vooral een vrijheid van wetenschappelijk filosoferen voor, het bestrijden van vooroordelen, om zo de weg te plaveiden voor redelijk denken en beheerst spreken.⁸¹ Vooroordelen moeten daarbij actief worden bestreden, omdat deze vrij gevormde oordelen verdringen.⁸² Het gaat dan om de vrijheid te denken wat men wil en zeggen wat men denkt, waarbij die vrijheid zich kan uiten in het spreken in een politieke gemeenschap. Hiervoor is het noodzakelijk dat men het natuurlijke licht van de rede volgt, waaruit naastenliefde en rechtvaardigheid zal voortvloeien. Spinoza stond daarnaast de vrijheid om een eigen oordeel te vormen voor en streed tegen dogmatisme.⁸³ Wellicht zouden we hier, in modernere termen, de vrijheid van het bedrijven van wetenschap aan toe kunnen voegen om Spinoza's denken relevant voor nu te maken. Er is nu een groot gebrek aan specialistische kennis, van vooral de wetenschappelijke soort, bij beleidsmakers en politici om werkelijk adequate beslissingen te kunnen nemen met vergaande politieke implicaties.⁸⁴ Vandaar dat vaak ideologisch geïnspireerde populistische beleidsvoorstellen kunnen doen die wetenschappelijk gezien averechts werken op waar deze voor bedoeld zijn. Hiervoor zal het ook noodzakelijk zijn stemmers tot ander stemgedrag te bewegen. Immers, wanneer stemmers slecht geïnformeerd zijn, zal dit ondermijnd zijn voor het vinden van politieke oplossingen voor bepaalde problemen⁸⁵, zoals klimaatopwarming.

Echter zag Spinoza zelf al in dat niet eenieder in staat zal zijn te leven volgens de richtlijnen van de Rede.⁸⁶ Het is daarom noodzakelijk dat deel van het volk dat niet te bereiken is via het intellect, gehoorzaam te maken door in te spelen op de verbeelding.⁸⁷ Spinoza zag zo dus twee wegen tot gehoorzaamheid: het rationeel volgen van het natuurlijke licht van de rede, en door via de verbeelding het Heilige Schrift te volgen.⁸⁸ Dit laatste gebeurt vooral vanuit de religie. Het is daarom van belang een staat zodanig in te richten dat er recht wordt gedaan aan zowel de rede, als religie.⁸⁹ Wanneer we zien hoe groot de invloed is van religie binnen met name de Amerikaanse politiek⁹⁰, maar ook daarbuiten, zal het van belang zijn een manier te vinden om ook mensen die zich niet door de Rede laten leiden mee te krijgen in noodzakelijke veranderingen om existentiële dreigingen het hoofd te bieden, zo ook klimaatopwarming. We hebben daarom argumenten nodig die zowel mensen die de Rede volgen op het juiste spoor kunnen zetten, als mensen die meer door de verbeelding geleid worden. Wellicht dat daarom documentaires zoals *Before the Flood* van Leonardo DiCaprio, of een film als *The Age of Stupid* van Franny Armstrong voor laatstgenoemde groep goed kunnen werken.

IV.II Klimaatopwarming

Ten aanzien van het probleem van klimaatopwarming wordt veelal gesteld dat het een dermate complex probleem is dat mensen niet naar oplossingsgericht handelen daaromtrent zullen komen.⁹¹ Doordat we onvoldoende zicht hebben op alle complexe oorzaken weet men niet wat men eraan moet doen, met verlamming als gevolg. Politiek heeft dit ook consequenties. Want hoe complexer de wereld wordt, des te groter de uitdaging is voor een democratie om adequaat te functioneren,

---

⁸¹ Schuyt, 2017, p. 104

⁸² Ibid, p. 109

⁸³ Schuyt, 2017, p. 100-1

⁸⁴ Otto, 2016, pp. 38-41

⁸⁵ Otto, 2016, p. 53

⁸⁶ Schuyt, pp. 109-110

⁸⁷ Scruton, 2002, pp. 95-7

⁸⁸ Schuyt, p. 115

⁸⁹ Schuyt, 2017, p. 108

⁹⁰ Vgl. vooral het derde hoofdstuk uit *The War on Science*

⁹¹ <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/02/24/als-het-zo-acuut-is-waarom-doen-we-dan-niks-6969785-a1547583>

omdat de last om adequate kennis te verkrijgen steeds groter wordt.⁹² We hebben met Spinoza gezien dat wanneer we geen volledige kennis hebben van de noodzakelijke causale orde van de wereld en onszelf, onze macht tot actief handelen afneemt, evenals we geen adequate ideeën hebben die ons hiertoe in staat stellen. Dit is precies wat er aan de hand lijkt te zijn met klimaatopwarming: omdat we er alleen verwarde, inadequate ideeën over hebben, handelen we niet op de manier die noodzakelijk is voor ons collectieve zelfbehoud. Sterker: we handelen in het nadeel daarvan. Dit komt ook omdat we gericht zijn op korte termijn verlangens, die volgens Spinoza ook affectief sterker zijn dan verlangens gericht op de langere termijn. Het is daarom, in lijn met Spinoza, belangrijk onze kennis over klimaatopwarming en de relatie met ons handelen daartussen vollediger te maken, om zo het verlangen naar een klimaatveilige wereld te vergroten. Spinozistische kennisvermeerdering zou hierbij van invloed kunnen zijn. We moeten ons daarom laten leiden door klimaatwetenschappelijke inzichten, in plaats van ons te laten leiden door (vooral rijke Republikeinse) ideologische populistische ideologieën die andere belangen vertegenwoordigen dan het algemene welzijn. Tevens zullen we anders moeten gaan nadenken over ons eigenbelang en hoe deze samenhangt met die van anderen, zoekend naar een nieuwe vorm van solidariteit. Spinozistische inzichten die laten zien dat alles in de Natuur met elkaar samenhangt en in elkaar grijpt, zou ons kunnen helpen zicht te krijgen op de repercussies van onze handelingen op het klimaat, en hoe allerlei klimaatprocessen elkaar in stand houden, versterken of ondermijnen en welke consequenties dat weer voor ons heeft. Dit vereist een intuïtieve vorm van kennis, zoals Spinoza voorstond. Op deze wijze kunnen we kwade effecten (zoals Spinoza ze wellicht zou noemen) van klimaatopwarming wellicht afwenden.

Nu we leven in het antropoceen en klimatologische veranderingen relatie houden met ons gedrag en ook gevolgen zal hebben voor onze *conatus*, kan het Spinozistische mensbeeld opnieuw relevant zijn. Zoals we zagen ziet Spinoza alles als een geheel: Natuur. De mens is derhalve niets meer dan een zijnsmodus daarvan en hangt daar dus nauw mee samen. Individuele mensen, evenals alles daarbuiten, worden door dezelfde wetten bepaald. Hoe we in deze hoedanigheid existentiële risico's het hoofd te kunnen bieden kunnen we ons ook laten leiden door kennisvermeerdering via wetenschappelijke ondernemingen die zich hierop richten om tot een redelijke en rationele verhouding daartoe te ontwikkelen.⁹³

Conclusie: een positieve (her)waardering van rationaliteit en kennis?

We hebben in dit essay gezien welke oorspronkelijke motivaties Spinoza had in zijn filosofie en hoe deze een contemporaine relevantie kunnen krijgen gezien het gegeven dat wij ons op een of andere manier moeten zien te verhouden tot 'alternatieve feiten', nepnieuws, ontintellectualisering, verstomming, censuur, obscurantisme en repressie. Met Spinoza is hier in de afsluitende hoofdstukken een poging gedaan om zijn filosofie politiek en maatschappelijk relevant te maken voor de uitdagingen van deze tijd, in de hoop dat zijn filosofie ook vandaag nog positieve invloed kan hebben.

---

⁹² Otto, 2016, p. 53

⁹³ Zie bv. : <https://www.fhi.ox.ac.uk/>; <http://www.existential-risk.org/> en <http://gcrinstitute.org/>

Geraadpleegde literatuur

Otto, S. (2016). *The War on Science. Who's waging it, why it matters, what we can do about it.* Minneapolis: Milkweed Editions.

Schuyt, K. (2017). *Spinoza en de vreugde van het inzicht.* Amsterdam: Uitgeverij Balans.

Scruton, R. (2002). *Spinoza. A Very Short Introduction.* New York: Oxford university press.

Sloterdijk, P. (1989). *Euro-Taoïsme.* Amsterdam: Singel Uitgeverijen.

Sloterdijk, P. (2013). *Kritiek van de Cynische Rede.* Amsterdam: Uitgeverij Boom.

Spinoza, B. in Curley, S. (trans. & ed.) (1998). *A Spinoza reader: The ethics and other works.* New Jersey: Princeton University Press.

Spinoza, B. in Moran, M., L. (ed.) (2002) (Shirley, S. trans.). *Spinoza: The Complete Works.* Indianapolis: Hackett publishing

Turchin, P. (2007). *War and Peace and War. The Rise and Fall of Empires.* New York: Penguin Books.